

CEZERİ KASIM PAŞA⁽¹⁾ KÜLLİYESİ

Prof. Dr. Gönül CANTAY

Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi öğretim üyesidir. Türk Sanatının geneli içinde Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının tayin ettiği alanda, menzil yolları üzerindeki kervansaraylar, külliye ve bu yapıların çekirdek oluşturduğu şehirler (yerleşmeler) konusunda yaptığı araştırma, uygulama ve çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca Anadolu Türk Mimarisi içinde tıp medrese ve darüşşifaları ile ilgili araştırma, inceleme ve yayınlarıyla tanınmaktadır. Günümüzde de bu çalışmalarını yoğun bir biçimde sürdüren Gönül Cantay, Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun da üyesi olup, Trakya ve Canakkale bölgesi ile ilgili konularda araştırma ve yönlendirmeler yapmaktadır. Yazarın bilimsel bildiri, makale, araştırma yazıları ve yayınlanmış kitapları bulunmaktadır.

Eyüp'te, Çömlekçiler civarında 16. yüzyıl başında inşa edilmiş, bu yapısal topluluktan günümüze sadece cami yapısı ulaşabilmiştir. Esasen bu küçük külliye cami, "L" planlı medrese ve çeşme olmak üzere fonksiyonel yapılar olduğu bilinmektedir.

Herhangi bir belge olmadığı halde yayınlarda 1515 yılına tarihlendirilen külliye'nin banisi hakkında mevcut bilgiler ki, bunların en sağlamı Vakıf Tahrir Defteri'ndeki Ramazan 907/Mart 1502 tarihli vakfiye suretidir. Baninin Çağaloğlu'ndaki Camii'ne ait olan bu vakfiye suretinden Eyüp'teki külliyesine ait bir sıbyan mektebinin varlığını da öğrenmekteyiz.⁽²⁾

15. Yüzyıl ortasında suriçi İstanbul'unun dışında Fatih tarafından inşa ettirilen Eyüp Sultan Külliyesi'nden (1459), yaklaşık 50 yıl kadar sonra inşa edilen bu küçük külliye, bulunduğu yer itibarıyla önemlidir. Çünkü Cezerî Kasım Paşa Külliyesi, Eyüp'e ulaşan yolun başında inşa edilmiştir. Zâl Mahmud Paşa Külliyesi'nin mevcut olmadığı bu dönemde, âdeta Cezerî Kasım Paşa Külliyesi Eyüp'ün kapısı durumundaydı.

Külliye'nin bulunduğu coğrafi topografya, inen yolun dönüşündeki boşluk olup, bu eğimli dönüş alanında külliye inşa edilmiştir. Böylece külliye ile yol arasındaki ilişki nedeniyle cami yapısının cümle kapısı, son cemaat yerinin sağ bölümüne açılmıştır. Bu durumu gerektiren diğer bir neden ise cami ve avlusunun sol tarafında (doğu ve kuzeydoğu-

sunda) "L" planlı bir medrese yapısı bulunmaktaydı. 1979 yılında cami içindeki Kâbe tasvirli çini pano ile ilgili çalışma yaptığım sırada bu medrese yapısı harap bir durumda ve tonoz örtülü mekân sırası halinde durmaktaydı. Ancak yakında yaptığım çalışma sırasında tamamen ortadan kalktığını görüp, temellerini tespiti çalıştımsa da mümkün olmadı. Çünkü, külliye, cami avlusu ve çevre duvarlarıyla onarılmıştı.

Gerçekleştirilen onarıma baktığımızda görülenler şunlar olmaktadır; çevre duvarları orijinalinden farklı olarak yükseltilmiş, avlu kapısı özgün durumundan farklı olarak giriş kotu da yükseltilmiştir. Diğer taraftan şadırvan âdeta alt yapısı değiştirilerek, onikgen havuz gövdesinin ayna taşları kullanı-

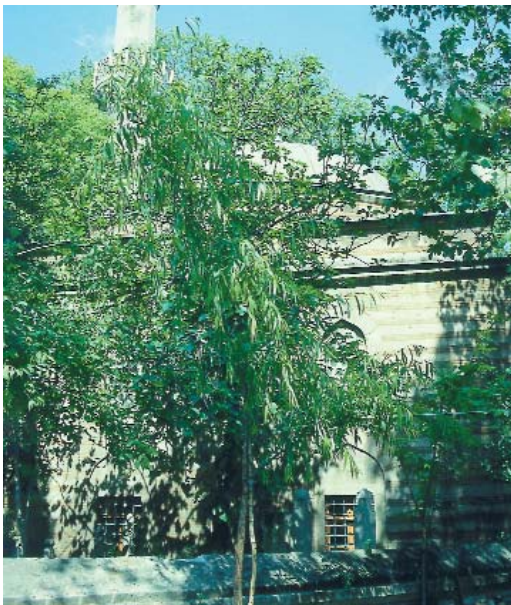
¹ Resim 1; Cezerî Kâsım Paşa Külliyesinin Haliç kıyısından gelen eski İstanbul yoluna bağlantısı

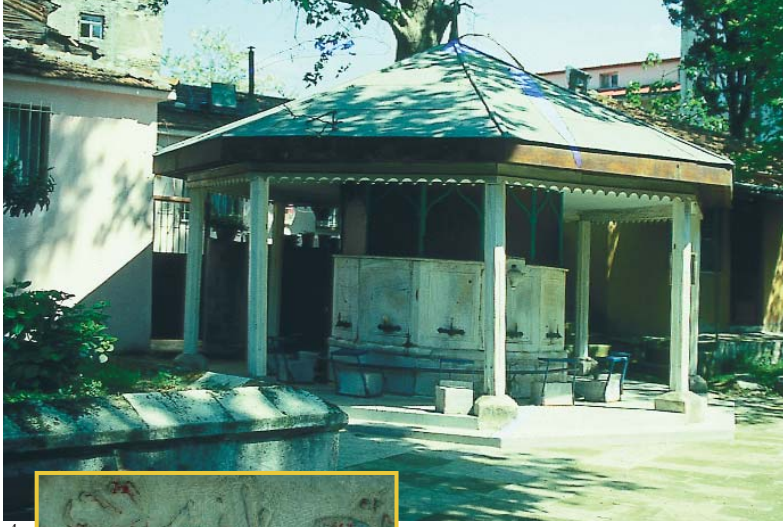
(1) Kasım Paşa, "Cezerî" ve "Koca" lâkablariyle anılıyor.

(2) Çağaloğlu'ndaki mescid, kare planlı ve ahşap çatılı olup, 1957 yılında istimlak edilerek, şimdi arsası park yapılmıştır. Ayrıca Bursa'da medrese; Selânik'te de Cami ve İmaretî'nin bulunduğu öğrenilmektedir. Çağaloğlu'ndaki Mescid'i h.1283 / m.1866 tarihinde Sultan Abdülaziz tarafından kârgir duvarlar üzerine ahşap çatılı olarak onarıldığı da öğrenilmektedir.

Resim 2; Cezerî Kâsım Paşa Camii'nin günümüzdeki durumu.

Resim 3; Cezerî Kâsım Paşa Camii son cemaat yeri ve yola bağlı olarak açılmış cümle kapısı

Resim 4-5 Cami avlusunda onikigen şadırvan havuzu , kotu değiştirilmiş avlu döşemesi ve şadırvan aynasında 18 Şevval 1266 tamir tarihi.

Resim 6; Külliye duvarının yükseltilmiş hali ve günümüzde fonksiyonu anlaşılmayan geniş tuğla kemer

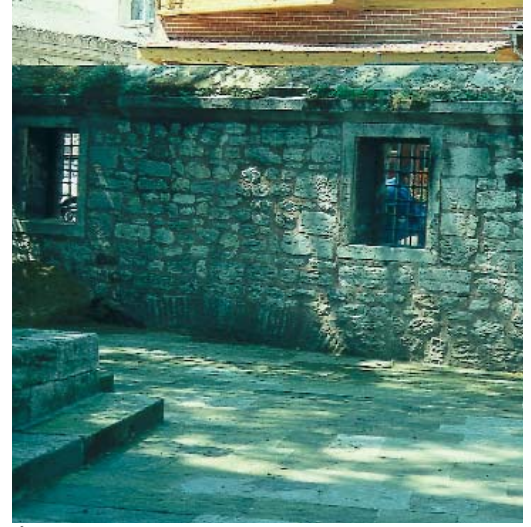
Resim 7;Yol kotunun yükseltilmesi şekliyle, külliye kapısının yenilenmiş hali ve sokak kotunun yükseltilmesiyle değişen durum.

Resim 8; Külliye kapısının onarım sonrası avludan görünüşü.

Resim 9,10; Külliye kapısı yanında avlu döşemesi altında kalan tuğla tonoz örtülü hacim.

olarak, yeniden yapılmıştır. Oysa üzerindeki kitabeden; "Tamir tarihi 18 Şevval 1266" m.1850 yılında onarıldığı anlaşılmaktadır. Şadırvan, görünüşüyle yüksek ve abartılı yeni onarımıyla cami ve avlu bütünlüğü ile bağdaşık durumunu (proporsiyon uyumsuzluğu) kaybetmiştir. Gerçekten avlunun taş kaplanması sırasında kotunun yükseltilmiş olması da bazı kayıpların yok olmasına yardımcı olmuştur. Avlu duvarlarında kalıntısını gördüğümüz geniş açıklıklı tuğla-derz dokulu kemerin varlık nedeni artık anlaşılmamaktadır.

Gene külliye giriş kapısının hemen sol iç köşesinde çöplük olarak kullanılan açıklık incelendiğinde, içinde tuğla-derz dokulu tonoz ve duvar dokusunun varlığı, bu kalıntının neye ait olduğu konusunda bizi

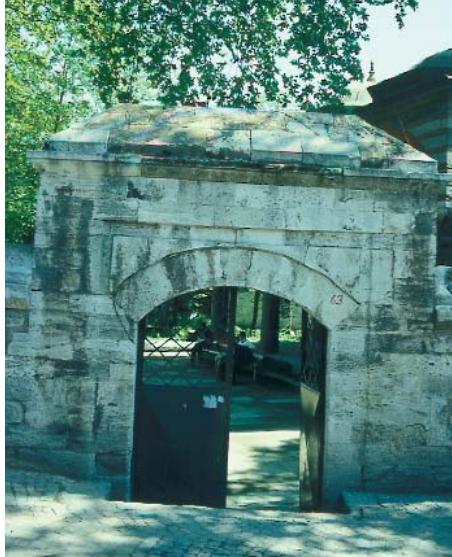
düşünmeye sevketti. Acaba bu tonoz kalıntısı bir su haziresi mi? Gene duvardaki kemer açıklığı içinde pencere mi, çeşme mi, yoksa başka bir fonksiyonel unsur mu yer alıyordu?

Avludan son cemaat yerine ait taş sekilere yöneldiğimizde; üzeri tuğla döşeli taş sekilerin pencerelerin alt sövelerini de örtecek şekilde yükseltildiği saptandı. Oysa son cemaat yerinin pembe granit sütunları özel kesimli taş kaideler üzerinde yükselmekteydi. Bugün ise kadesiz haliyle pembe granit sütunların özgün durumları kaybolmuştur.

Cümle kapısı üzerindeki tamir kitabesi metni;

"Hazret-i Adlî Sultan Mahmud Han Gazi'nin

Sadr-ı Hazinedâr ustası ol .....

Harab-ı evvel-i meşâkin-i işbu ibadet-gâhı âli kim

Hulus-u kalb ile tamir edûb çün eyledi ihya fi 3 muharrem sene 1238"

h.1238 / m.1822 yılında Adlî Sultan Mahmud'un Sadaret Hazinesi tarafından tamir edildiğini bildiriyor. 1822 yılı tamirini öğrendiğimiz bu kitabe dışında, cami yapısının mihrap kavsarasındaki tarihli çini levhada da, "Recep 25 1138" tarihi okunuyor, böylece m.1725 tarihinde mihrabın çini kaplandığı öğreniliyor.

Diğer taraftan mihrabın sağ penceresi üzerinde yer alan Kâbe tasvirli çini pano-daki kitabe de h.1138 / m.1725 tarihi ile "Sahib ül Hayrat vel Hasanat İznikli Osman ibn Mehmed" olarak çini ustası tanıtılmaktadır.⁽³⁾

Kalite ve özellikleriyle İznik çini kalitesinde işçiliğe sahip, Tekfur Sarayı Çini atelyesinin üretimi olan bu çinilerin yapıya konulması Sultan Mahmud zamanındaki yapı onarımından daha önce de mihrap duvarının onarımına işaret eder.

Cezerî Kasım Paşa Külliyesi geçirdiği

14

onarımlarla çevre duvarları, avlusu ve son cemaat yeri ile olumsuz değişiklikler kazanmıştır. Ancak cami yapısı için, yapısal değişiklikten söz edilemez. Cami özgün plan ve üst örtü sistemini korumaya devam etmiştir.

Dıştan dışa (11.20 x 11.20) metre ölçüsündeki kare plan yorumundaki ana hacim, 1.20 m. kalınlığında, yükselen duvarların oluşturduğu kare prizmatik hacmin üzeri kubbe ile örtülmüştür. Yapıda merkezî kubbe doğrudan doğruya yığma duvarlar yerine, duvar içi kemerlere oturmakta ve yapıda köşelerde oluşan gizli payelerle kubbe basıncı karşılanmaktadır. Yapıda kubbe çemberi, duvar içi kemerlere dıştan teğet olarak oturmaktadır. Böyle bir statik çözüm uygulamasının örneğini S. II. Bayezid döneminin hazinedarı Firuz Ağa'nın Divanyolu kenarındaki 1490 tarihli camiinde de görmekteyiz.

Birbirine yakın ölçülerde inşa edilmiş olan bu iki yapıda yaklaşık çeyrek asır içinde aynı uygulamayı görmekteyiz.⁽⁴⁾

Sultan II. Bayezid dönemi yapılaşmasına

15

12

11- Cezerî Kâsım Paşa Camii son cemaat yeri pembe granit sütunları, cami yanlarında benzer sütunların varlığından, ikinci kullanım olduğu anlaşılıyor.

12- Cezerî Kâsım Paşa Camii, son cemaat yeri sekisinin sütun kaidelerini ortadan kaldıracak şekilde yükseltilmiş hali

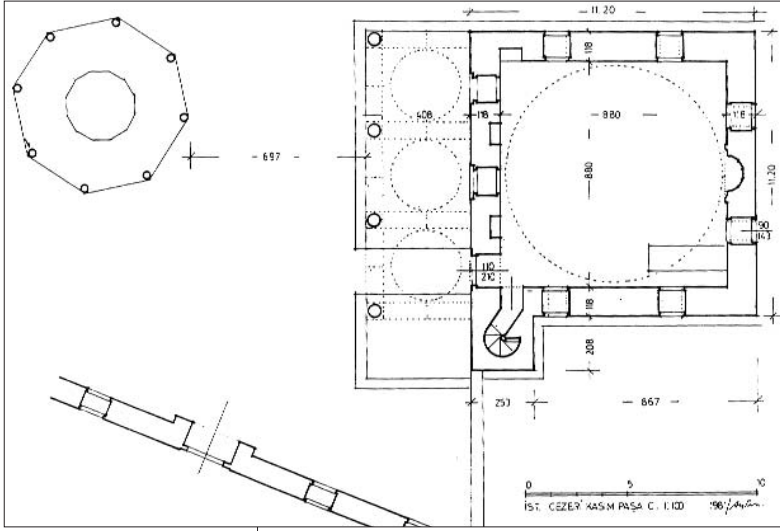
13- Cezerî Kâsım Paşa Camii son cemaat yeri pembe granit sütunların yekpare mermer taş kaideleri ve son cemaat yerinin bir kot yükseltilmiş hali

(3) Yüksel, A., Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid -Yavuz Selim Devri (886-926 / 1481-1520), C. V, 1989, s. 249-252, 431-433. ; Cantay, G., "Zileli Emin Usta'nın Bilinmeyen İki Eseri", Bedrettin Cömert'e Armağan, Ankara 1980, s. 497-507. ; Cantay, G., "İstanbul'un Tarihi Topografyası", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999), İstanbul 2000, s. ; Öney, G., "Erken Dönem Anadolu Türk - İslam Seramiği", Antika, S. 27, s. 16. ; Sönmez, Z., "Tekfur Sarayı İmalatı Çiniler", Antika, S. 27, s. 29-32.

(4) Fatih'teki Bâli Paşa Camii'nin ilk yapısının (II. Bayezid'in kızı Selçuk Hatun'un 1504 yılında yaptırdığı cami) kare prizmatik hacmi ile kubbe ilişkisinin nasıl kurulduğu bilseydi, belki yakın ölçülerdeki bir diğer örnek olacaktı.

14- Cezerî Kâsım Paşa Camii cümle kapısındaki h. 1238 / m. 1822 tarihli onarım kitabesi

15- Cezerî Kâsım Paşa Camii, mihrap kavsarasındaki h. 1138 tarihli çini kitabe

Plan 1; Cezerî Kâsım Paşa Külliyesi vaziyet planı

Resim 16; Cezerî Kâsım Paşa Camii, mihrap duvarındaki h. 1138 tarihli kabe tasvirli çini pano

baktığımızda, statik problemin nasıl çözüldüğünü tespit edebiliyoruz. Edirne'deki II. Bayezid Külliyesi'nin camiinde (1484-88) büyük ölçüde uygulanan kubbenin statik çözümü ile İstanbul'daki Yavuz Sultan Selim Camii'ndeki (1522) çözümün daha küçük ölçüde uygulandığı bu iki örnek (Firuz Ağa Camii ile Cezerî Kasım Paşa Camii) Mimar Hayreddin ekolünün uygulaması olarak, görülebilir.

Mimar Hayreddin, yapı sisteminde bir yenilik olarak, doku içinde demir putrel kullanılması kazandırmıştır. Ve Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin inşaatında bu uygulama gerçekleştirilmiştir. Kubbe eteğine ve kubbe içine yerleştirilen demir putrel çemberler, dokuyu sıkıştırmakta, asılan kandillerin bağlantı noktaları bu demir çemberlerin varlığına işaret etmektedir. Cezerî Kasım paşa Camii'nde de bu özellik görülmektedir.

Bu yapısal özellikleriyle Cezerî Kasım

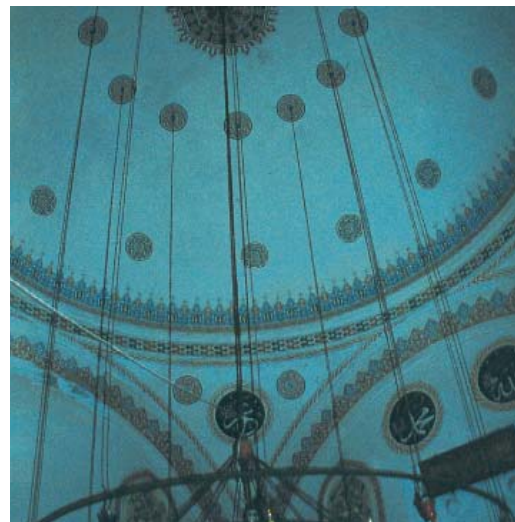

Resim 17; Cezerî Kâsım Paşa Camii güneydoğusunda fonksiyonu bilinmeyen yapılar

Resim 18; Cezerî Kâsım Paşa Camii'nde kubbeyi taşıyıcı sistem

Resim 19; Cezerî Kâsım Paşa Camii'nde kubbeyi taşıyıcı sistem

Resim 20; Divanyolu Firuzğa camii'nde kubbeyi taşıyıcı sistem.

16

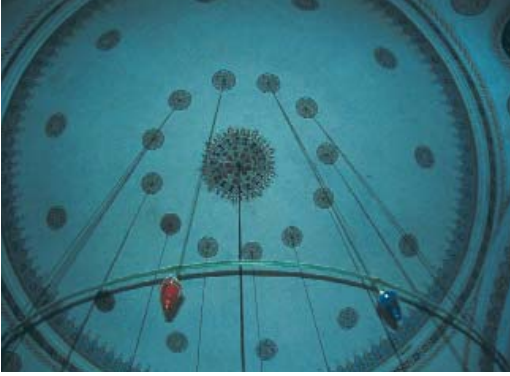
Paşa Külliyesi'nin ilk inşaatını kaynağa bağlamadan 1515 yılına koymanın, biraz geç bir tarih olduğu görülüyor. Sultan II. Bayezid'in saltanatının son yıllarına tarihlendirmenin daha uygun olacağını düşünüyorum. Vakıf Tahrir Defterinde 907 Ramazan / 1502 Mart tarihli Cezerî Kasım Paşa'nın Çağaloğlu'ndaki Mescidi'ne aittir. Bu belgede Eyüp'te Medrese ve Mekteb'in varlığı öğrenilmektedir. Bilindiği gibi Vakfiyeler işletme yönetmeliğidir ve bina tamamlandıktan

19

20

21

sonra hazırlanırlar. Durum böyle iken 1502 yılından önceye yapısal-statik özellikleriyle de konulabilmektedir.

Cezerî Kasım Paşa Külliyesi'nin son onarımında yukarıda belirttiğim kayıpları dışında, rantın ön planda tutulduğu bazı yanlış onarım anlayışından yeni yapılar kazandığı da görülmektedir.

Cami kible yönündeki hazireyi sınırlayan duvar, yenilenmiş ve külliye kapısının benzeri bir ikinci kapı inşa edilmiştir. Ve hemen içinde de umumî helâ! Kible tarafında helâ!... Cami avlusunda bir lojman yapısı (imam evi) inşa edilmiştir.

Bu ilaveler Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu'na aykırı olduğu gibi, Eyüp'ün ilk mahallelerinden birinin çekirdeğini oluşturan, Cezerî Kasım Paşa Külliyesi'nin yol kotu tamamen ve yanlış olarak yükseltildiği için sokak ile olan bağlantısı anlamsızlaşmış ve gene sokak boyunca yer alan binaların da cephe algılamaları bozulmuştur.

Cezerî Kasım Paşa Külliyesi 16. yüzyıl başlarından kare plan yorumunda, kubbeli bir cami olup, kare plan yorumunda duvar içinde yer alan taşıyıcı kemerlerle kubbenin statik problemi çözülen, yapının ölçüleri itibarıyla de Mimar Hayreddin ekolüne bağlanan bir uygulama olmasıyla önemlidir. Ayrıca 16. yüzyıl başında, 15. yüzyıl ortalarında Eyüp Külliyesi ile tesis edilen sur içi İstanbul dokusu dışındaki bu semtin İstanbul ile olan bağlantısını tesis eden kapısı durumundadır. Bu nedenle Cezerî Kasım Paşa Külliyesi'nin alanı ve çevresinde gerçekleştirilecek onarım ve yapılaşmalar son derece dikkatle gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA:

Aslanapa, Oktay, Osmanlı Devri Mimarîsi, İstanbul 1986, s.160,162.

Cantay, Gönül, "Zileli Emin Usta'nın Bilinmeyen İki Eseri", Bedrettin Cömert'e Armağan, Ankara 1980, s. 497-507.

Cantay, Gönül, "İstanbul'un Tarihi Topografyası", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III.

Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler (28-30 Mayıs 1999), İstanbul 2000, s. 86-93

Dişören, N. Esra, "Cezerî Kasım Paşa Camii", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. II, İstanbul 1994, s. 426.

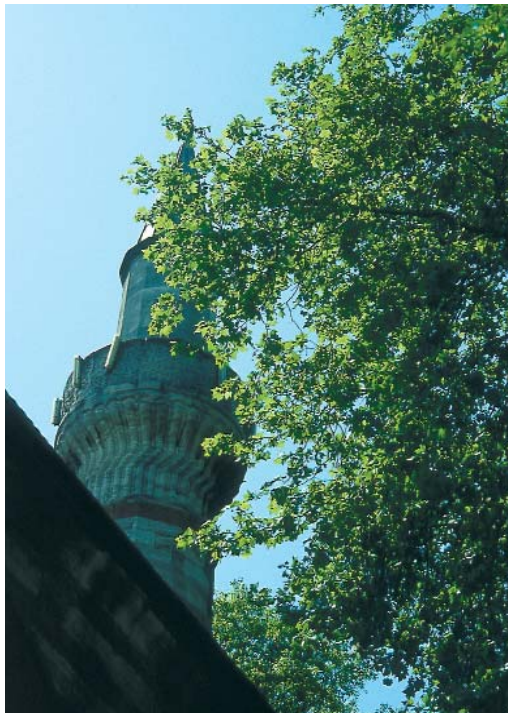
Öney, Gönül, "Erken Dönem Anadolu Türk - İslam Seramiği", Antika, S. 27, s. 16.

Sönmez, Zeki, "Tekfur Sarayı İmalatı Çiniler", Antika, S. 27, s. 29-32.

Yüksel, İ. Aydın, Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid -Yavuz Selim Devri (886-926 / 1481-1520), c. 5, 1989.

Resim 21; Cezerî Kâsım Paşa Camii kubbesinde statik çözüme katılan kandillikler

Resim 22; Cezerî Kâsım Paşa Külliyesi'nde, cami avlusundaki yeni yapılaşmalar (imamevi), sarı yapının ve ağacın olduğu alanda " L " planlı medrese bulunmaktaydı.

Resim 23; Cezerî Kâsım Paşa Camii'nin özgün durumunu kaybetmemiş minaresi